

Altorių spalvingumas ir ikonografija XVII a. pirmoje pusėje Vilniaus vyskupijos bažnyčiose

Mindaugas Paknys

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

pakniai@gmail.com

1653–1654 m. buvo vykdyta plati Vilniaus vyskupijos parapijų vizitacija, kurios nemažai aktų yra išlikę. Lyginant su ankstesnėmis, tuo metu rinkta labai plati informacija apie parapijas, bažnyčių pastatus, dvasininkus. Todėl šie vizitacijų aktai teikia vertingų duomenų apie padėtį tuometinėje Vilniaus vyskupijoje. Svarbu ir tai, kad išlikusiuose aprašyta reikšminga šios vyskupijos bažnyčių dalis – iš viso 136 parapijos, veikusios 10 dekanatų iš tuo metu buvusių 26.

Straipsnyje kreipiamas dėmesys į bažnyčių altorius, konkrečiau – į du jų aspektus. Apžvelgiama, kokia buvo altorinių paveikslų ikonografija, tiesiogiai liudijanti apie religinį pamaldumą ir šventųjų gerbimą. Panašiai kaip ir visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), daugiausia pagarbos ir pamaldumo tekdavo Švč. Mergelei Marijai, neretos buvo Kristaus ir Švč. Trejybės temos. Taip pat analizuojama, kokiomis spalvomis būdavo dekoruojami bažnyčių altoriai. Tai, kad labai mažai išliko altorių ir žinios apie jų spalvingumą yra kuklios, lėmė, jog iki šiol tokio ankstyvo laikotarpio altorių spalvos kol kas nebuvo aptartos. Šiame straipsnyje pateikiamos išvados rodo, kad altoriai dažniausiai būdavo dažomi liturginėmis spalvomis, tačiau taip pat itin populiarios buvo juoda ir su Švč. Mergelės Marijos gerbimu siejama žydra spalvos. Šie tyrimai ateityje galės būti naudingi platesniems spalvingumo klausimams XVII a. LDK aptarti.

Reikšminiai žodžiai: Vilniaus vyskupija, XVII a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, bažnyčios, altoriai, ikonografija, vizitacijos.

Lietuvos bažnyčių altoriai sakralinės architektūros kontekste gana nemažai tyrinėti. Vykdam mokslininkų ekspedicijas, inventorizuojant, aprašant, atliekant paveldosauginius darbus, šalia bažnyčių architektūros ir kitų bažnytinių vertybių tyrimų, dažniausiai aprašomi altoriai, analizuojama jų meninė raiška, aptariami apie juos bylojantys istoriniai šaltiniai¹. Yra ir specializuotų mokslinių tyrimų, pavyzdžiui, Dalia Klajumienė nagrinėjo atskirą iliuziškai tapytų altorių grupę², o Marija Matušakaitė – senuosius altorius LDK drožybos istorijos kontekste³. Nemažai altorių yra aprašiusi ir Aleksandra Aleksandravičiūtė, kuri gilinasi ir į jų simboliką⁴, taip pat apibendrino Užnemunės altorių meninę specifiką ir jų statybos tradicijas⁵. Visgi, vertinant altorius, dera konstatuoti, kad dauguma išlikusių ir tyrinėtų altorių statyti santykinai neseniai – XIX–XX amžiuose. Seniausi mediniai altoriai LDK išlikę iš XVIII a., nors keletas rekonstruotų, perdarytų ar fragmentiškai išlikusių pavyzdžių siekia ir XVII amžių. Kur kas geriau išlikę akmeniniai ir marmuriniai altoriai, kurių ne vieną pavyzdį turime iš XVII a., o keletą seniausių – iš XVI a. antros pusės. Šiame straipsnyje ketinama pa-nagrinėti būtent jau neišlikusių medinių altorių grupę, buvusią XVII a. viduryje Vilniaus vyskupijoje.

Panašiai kaip jau vykdyti altorių tyrinėjimai, taip pat nagrinėtas ir XVII a. LDK menas. Daugiausia tai išlikę mūriniai pastatai – vienuolynai, bažnyčios, rezidenciniai rūmai ar miestiečių namai. Yra tyrinėjami ir vertingi

- 1 Pavyzdžiui: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1, *Vilkaviškio vyskupija*, kn. 1, *Marijampolės dekanatas*, sudarė Gražina Martinaitienė (Vilnius: Gervėlė, 1996); *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 1, *Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai*, sudarė Adomas Butrimas (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005) ir kiti panašūs leidiniai.
- 2 Dalia Klajumienė, *Tapyti altoriai (XVIII a. – XIX a. I p.): nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006).
- 3 Marija Matušakaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje* (Vilnius: Baltos lankos, 1998).
- 4 Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Architektūrinio baldakimo simbolika“, *Menotyra* 2 (2000): 13–20; Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Simbolinės potridentinio altoriaus dekoras prasmės“, in *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, sudarė Aleksandra Aleksandravičiūtė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009), 279–309; Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Erdvės įprasminimas programiniuose retabuluose. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų altoriai“, *Menotyra* 1 (2011): 1–15.
- 5 Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Oltarze kościołów Zaniemnia od XVIII do początku XX w. Problem tradycji lokalnej“, in *Litwa i Polska*, pod redakcją Wojciecha Boberskiego, Małgorzaty Omilanowskiej (Warszawa: DiG, 2004), 129–138; Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Altorių probleminių tyrimų gairės XVII–XIX a: Užnemunės bažnyčių retabulai“, *Logos* 48 (2006): 156–165; *Logos* 49 (2006): 149–160.

atskiri paminklai – tiek liturginiai indai, rūbai, paveikslai, tiek ir drožyba, antkapiai ar spaudiniai. Tačiau šiame kontekste dera priminti, kad LDK nėra išlikusi nė viena medinė XVII a. statyta bažnyčia, nors apie kai kuriuos to laikotarpio medinius statinius žinome iš ikonografijos, brėžinių, istorinių šaltinių ar archeologinių kasinėjimų. Šiame straipsnyje nagrinėjami altoriai stovėjo rytinėse Vilniaus vyskupijos bažnyčiose, kurios beveik visos (be kelių išimčių) buvo medinės. Šiandien ne tik neišlikusi jų XVII a. architektūra, tačiau nemažai katalikų bažnyčių apskritai panaikintos ir sugriautos. Todėl verta atkreipti dėmesį, kad meninis objektas – altoriai ir jų ikonografija – ne tik neišliko iki šių dienų, bet nėra ir bažnyčių, kuriose jie buvo įrengti. Visgi nagrinėti šias bažnyčias, visą jų grupę, leidžia išlikę vertingi XVII a. vidurio istoriniai šaltiniai, t. y. Vilniaus vyskupijos didelės dalies bažnyčių vizitacijos.

Bažnyčių vizitacijos seniai tapusios svarbiu istoriniu šaltiniu, kuris teikia įvairių ir plačių žinių. Ir ta informacija įdomi toli gražu ne vien Bažnyčios istorikams, besidomintiems jų sklaida, fundatoriais, liturgija ar dvasininkais, tačiau ir tyrinėjantiems meno, ūkio, literatūros temas. Ne vienas vizitacijų rinkinys jau publikuotas ir plačiai naudojamas. Seniausi žinomi yra Vilniaus vyskupijoje 1522 m. vykdytos vizitacijos aktai⁶. Iš XVI a. išlikę ir Žemaitijos vyskupijoje vykdytų vizitacijų aktai⁷. Taip pat publikuoti įvairių XVII a. pirmoje pusėje Žemaitijoje vykdytų vizitacijų išlikę aktai⁸ ir plačios 1675–1677 m. Žemaitijoje vykusios vizitacijos dokumentacija⁹. Publikuoti ne vieni XVIII a. Vilniaus vyskupijos dekanatų vizitacijos aktai, pastaruoju metu – Pabaisko dekanato¹⁰.

Vienu metu vykdytų vizitacijų aktai suteikia informacijos apie konkrečių tuo metu aprašytų bažnyčių padėtį, dvasininkus, istorinę informaciją

6 1522 m. Vilniaus vyskupijos vizitacija. Tekstai ir kontekstai. *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno Domini 1522 peractae* : Vilniaus Kapitulos archyvo Liber IIb atkūrimas, sudarė, tekstus iš rankraščių parengė, mokslinį įvadą ir paaiškinimus parašė Stephen Christopher Rowell (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015).

7 Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579), parengė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis (Vilnius: Aidai, 1998).

8 Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.), parengė Liudas Jovaiša (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011).

9 Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai, parengė Mindaugas Paknys (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011).

10 Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m.: atlikta Vilniaus vyskupo Ignato Jokūbo Masalskio parėdymu, parengė Algirdas Baliulis (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010). Ten platesnė informacija apie kitas XVIII a. vizitacijų aktų publikacijas.

ir t. t.¹¹ Be to, tie aprašymai leidžia apžvelgti, kokia tuo metu vyskupijoje buvo situacija. Kadangi vizitacijos gana kruopščiai buvo surašomos pagal iš anksto paruoštą formuliarą, tai kiekvienos parapijos vizitacijos akte galima rasti informacijos apie pastatus, liturginius indus, klebonijas, dvasininkus, bibliotekas, netgi parapijose gyvenančių parapijiečių ir esančių namų skaičių, dirbamos žemės plotus, gaunamą pelną ir panašiai. Tai leidžia apibendrinti atskirų dalykų padėtį vienu metu vyskupijoje. Antai 1675–1677 m. Žemaitijoje vykdytų vizitacijų aktų analizė leido sukaupiti informaciją apie tuometines prieglaudas¹², parapines mokyklas¹³ ar net pastotės (pavėžėjimo) prievolės taikymą Žemaitijoje – kur ir kiek kartų bažnyčioms užrašytų kaimų ir miestelių gyventojai turėjo gabenti parapijų dvasininkų siuntas arba pavežti juos pačius¹⁴. Žemaičių vyskupijos XVII a. pirmos pusės vizitacijų analizė leido apibendrinti duomenis apie tuometines bažnyčias, jų įrangą ir puošybą¹⁵.

Šiame straipsnyje apibendrinama informacija apie XVII a. viduryje, konkrečiai 1653–1654 m. vykdytos vizitacijos metu aprašytų bažnyčių altorių ikonografiją ir spalvingumą. Nors yra žinoma Vilniaus vyskupijos vizitacijų dokumentacija, kaip jau buvo minėta, nuo 1522 m., tačiau vėliau didesnių vizitacijų aktų grupių, kurios leistų apibendrinti situaciją visoje vyskupijoje, ilgą laiką nėra žinoma. Yra išlikęs gana platus 1633 m. vykdytos Vilniaus vyskupijos vizitacijos aprašymo fragmentas, kuriame yra nemenkos vyskupijos dalies bažnyčių vizitacijų aktai¹⁶. Tačiau bene patys

11 Plačiau apie pačias vizitacijas žr.: Stanisław Litak, „Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne“, *Zeszyty Naukowe KUL* 5, nr. 3 (1962): 41–58. Apie tai, kaip keitėsi Vilniaus vyskupijos vizitacijų formulariai XVII–XVIII a. žr.: Waldemar Franciszek Wilczewski, „Wizytacje generalne diecezji wileńskiej w XVII–XVIII w. Ewolucja problematyki“, *Soter* 35 (2010): 99–109.

12 Vaida Kamuntavičienė, „Parapijų prieglaudos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. II pusėje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 17 (2000): 59–74.

13 Vaida Kamuntavičienė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parapinės mokyklos XVII a. antrojoje pusėje“, *Soter* 7 (2002): 117–130.

14 Jolanta Skurdauskienė, „Kaip ir kur keliavo Žemaičių vyskupijos parapijiečiai? Pastotės prievolė 1675–1677 m. vizitacijų duomenimis“, *Acta historica universitatis Klaipedensis* 41 (2020): 145–163.

15 Liudas Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos parapiinių bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje“, *Menotyra* 3 (2006): 1–11; Liudas Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos parapiinių bažnyčių liturginis inventorių ir šventovių puošmenos XVII a. I pusės istorijos šaltiniuose“, *Menotyra* 4 (2020): 243–258.

16 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 57 B-53, b. 40.

vertingiausi ir itin platūs – 1653–1654 m. Vilniaus vyskupijoje vykdytos vizitacijos aktai¹⁷. Šių abiejų Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktų rinkiniai nėra publikuoti ir kol kas netgi nepelnytai nesulaukę didesnio susidomėjimo. Pagrindinė to priežastis – dauguma objektų (bažnyčių, altorių, paveikslų) nėra išlikę, o vizituotos buvo rytinėse Vilniaus vyskupijos žemėse stovėjusios bažnyčios, kurių dabar realiai ne tik nėra, tačiau neretai tose vietose panaikintos buvusios parapijos. Absoliuti dauguma šių vizitacijų metu lankytojų bažnyčių nepriklauso etniniam lietuvių gyvenamam arealui, o tai irgi mažina domėjimąsi. Nepaisant to, užfiksuota informacija yra ypač naudinga ir vertinga tyrinėjant tuometinę Vilniaus vyskupijos situaciją, aktai teikia ne tik žinių apie konkrečias parapijas, tačiau leidžia įvertinti tuometinę liturgiją, šventųjų gerbimą, pastatus, jų puošybą bei įrangą, dvasininkus, prievoles ir kitus dalykus. Galima tik viltis, kad istorikai ateityje labiau išnaudos šių šaltinių duomenis, o žinios apie Vilniaus vyskupiją XVII a. pirmoje pusėje taps dar gausesnės ir išsamesnės.

1653–1654 m. išlikęs Vilniaus vizitacijos aprašymo fragmentas labai platus ir savo apimtimi gali lygintis su tokiomis išsamiomis kiek vėlesnėmis vyskupijų dokumentacijomis, pavyzdžiui, 1673–1674 m. vykdytos Vilniaus vyskupijos vizitacijos aktais¹⁸, minėtu Žemaičių vyskupijos 1675–1677 m. vykdytos vizitacijos aktų rinkiniu arba 1700 m. ir 1717 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktais¹⁹. 1653–1654 m. buvo apkelti ir vizituoti 10 dekanatų iš tuo metu Vilniaus vyskupijai priklausiusių 26: Minsko, Naugarduko, Slanimo, Radaškonių (Radaškovičių), Vitebsko, Oršos, Bobruisko, Smurgainių, Svyrių ir Polocko. Iš viso tuo metu buvo applančios 136 parapijos. Vizitaciją tuometinis Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius pavedė vykdyti kunigui Simonui Albertui Mlynieckiui, kuris jau po kelerių metų 1657 m. buvo paskirtas Vilniaus kanauninku²⁰. Tiesa, jis buvo atsakingas už bendrą vizitacijos organizavimą, tačiau, matyt, pats visų parapijų tikrai nelankė.

17 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 57 B-53, b. 42.

18 Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 694, ap. 1, b. 3970. Apie vizitaciją rašyta: Walde-
mar Franciszek Wilczewski, „Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez bisku-
pa Mikołaja Słupskiego. Czas trwania i zasięg“, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne* 72
(1999): 473–486.

19 Biblioteka Muzeum Czartoryskich w Krakowie, 1775. Rinkinyje yra abiejų (1700 ir 1717)
vizitacijų aktai.

20 Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli Katedra wileńska*, cz. 3 (Wilno: nakł. i druk Józefa
Zawadzkiego, 1916), 166.

Pavyzdžiui, Rudnosiolo parapinės bažnyčios vizitacijos akte nurodyta, kad parapiją vizituoja Vilniaus vyskupijos kantorius Jonas Nevelskis. Nors nežinomas šios vizitacijos konkretus klausimynas, tačiau jis turėjo būti pakankamai platus – buvo surašyti duomenys apie pastatus (bažnyčią, varpinę, kleboniją), altorius, antepedijus, liturginius indus ir rūbus, antkapius ir epitafijas, zakristijos įrangą, biblioteką, dvasininkus, šventorių, parapijos steigimo ir fundavimo istoriją, pateiktos pastabos apie taisytinus dalykus. Nors patys aprašymai nėra labai platus – kartais vos keli lapai (pasitaiko ir keliolikos lapų aprašymų), tačiau informacijos kone visuose vizitacijų aktuose galime aptikti pačios įvairiausios. Šio regiono bažnyčios, deja, vėliau dažnų patyrė didelius praradimus. Jau netrukus po vykdytų vizitacijų šios bažnyčios iškentėjo didelius Tvano laikotarpio karo (1655–1661) nuoniokojimus, vagystes, gaisrus, todėl jau XVII a. antroje pusėje jos neretai atrodė kitaip, gerokai skurdžiau. Tuo tarpu vizitacijų metu palikti aktai kaip tik leidžia „kyštelti“ galvą į anuometines bažnyčias ir po jas pasižvalgyti. Pateikiama informacija leidžia plačiau panagrinėti įvairius parapijų klausimus, pradedant nuo medinių bažnyčių architektūros iki, pavyzdžiui, bibliotekų ir turimų knygų rinkinių bažnyčiose. Šiame straipsnyje aptariamas šių bažnyčių altorių spalvingumas ir ikonografija.

Altorinių paveikslų ikonografija ateityje galėtų būti aptarta plačiau ir išsamiau. Šių vizitacijų aktuose tikrai galima surinkti vertingos informacijos apie įvairių šventųjų gerbimo tradicijas, regione vyravusias nuotaikas ir išskirtinumus. Čia tik atkreipiamas dėmesys į tam tikras pasikartojančias tendencijas ir pateikiami įdomesni pavyzdžiai. Tuo tarpu LDK laikotarpio altorių spalvos straipsnyje aptariamos bene pirmą kartą. Ir nėra visiškai atsitiktinumas, kad tam pasirinkta būtent šių vizitacijų metu pateikta informacija. Kokiomis spalvomis buvo dažyti altoriai beveik niekada nebuvo minima nei Žemaitijos XVII a. pirmos pusės vizitacijų aktuose, nei ankstesniuose šio regiono 1633 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijos metu sudarytuose aktuose. Jei Žemaitijoje 1621 m. vizitacijų metu apskritai altoriai buvo apibūdinami labai lakoniškai, tai 1644–1645 m. ir 1648–1649 m. vizitacijų metu altoriams skirtas kur kas didesnis dėmesys – nurodyta paveikslų ikonografija, aprašyti esantys portatiliai, taip pat pažymėta, jei taip būdavo, kad

altorius bent jau dažytas ir auksuotas ar sidabruotas. Tačiau konkrečios altorių spalvos tuo metu nebūdavo nurodomos. Tuo tarpu Žemaitijos vyskupijoje 1675–1677 m. vizitacijos metu, panašiai kaip ir aptariamose Vilniaus vyskupijos vizitacijos XVII a. viduryje metu, į altorių spalvas jau neretai būdavo atkreipiamas dėmesys. Taigi iš rašytinių šaltinių daugiau ar mažiau jau galima įsivaizduoti, kokiomis spalvomis nuo XVII a. vidurio žėrėjo LDK bažnyčių altoriai, galima tirti, ar keitėsi spalvos bėgant laikui, ar skyrėsi atskiruose reginiuose, ar buvo panašių spalvų kaip ir kaimyninėse valstybėse?

Altorių skaičius bažnyčiose ir altorių dydžiai

1653–1654 m. vizitacijų metu surašyti (ar bent tiek išliko) 10 dekanatų 136 parapijų bažnyčių vizitacijų aktai. Tiesa, maždaug 10 bažnyčių tik paminėtos plačiau neaprašant. Bažnyčiose įprastai buvo nuo vieno iki penkių altorių (pvz., tokios gausiausios buvo Klecko, Slucko, Radoškovičių, Bialyničių, Kamojų bažnyčios), o vienintelį kartą paminėti 6 altoriai, buvę tik Oršos bažnyčioje. Apskritai kai kuriose bažnyčiose, visų pirma tose, kurios buvo aptarnaujamos vienuolių, aprašymai trumpoki, lakoniški ir altoriai apibūdinti labai neišsamiai, nurodant tik jų titulus, o kartais apsiribojant tik jų skaičiumi. Kartais net ir parapinėse bažnyčiose altoriai likdavo plačiau neaprašyti arba taip paminėti, kad spręsti apie jų struktūrą, spalvas ar ikonografiją neįmanoma dėl informacijos stokos. Antai Gorų bažnyčioje nurodyta, kad yra didysis altorius, taip pat du nauji šoniniai altoriai, tačiau jie dar nedažyti ir tušti. Tuo tarpu Mikoličių bažnyčioje minimas esantis didysis Švč. Mergelės Marijos titulo altorius, o apie kitus du tik užsiminama, kad jie senesni. Kaip ir šiose, dažniausiai pasitaiko (beveik kas antroje), kad vizituotose bažnyčiose būdavo po 3 altorius. Iš viso vizitacijų metu pateikta informacija apie kiek mažiau nei 300 altorių. Beveik visos aprašytos bažnyčios buvo medinės (išskyrus kelias mūrines), o jose esantys altoriai irgi buvo mediniai. Tiesa, keliolika altorių (neskaitant tų minėtų ir plačiau neaprašytų) buvo be medinio retabulo, sudaryti tik iš pakabintų virš mensos paveikslų. Keletas altorių buvo įrengti kaip epitafijos – juose kabojo paveikslai ir buvo įrengtos geradarių primenančios (tapybinės ar akmeninės) epitafijos. Medinių altorių retabulai retai kada plačiau aprašyti, todėl galima

manyti, kad jų konstrukcijos dažniausiai buvo gana paprastos formos. Tiesa, ne visada. Kartais (bent prie keliolikos altorių aprašymo) paminėta, kad altoriai su kolonomis, o Tolčino ar Nalobokų bažnyčiose didieji altoriai turėjo net po 4 kolonas. Kartais nurodoma, kad šie kolonomis papuošti altoriai seni, taigi galima manyti, kad tokia altorių statymo tradicija, nors ir nebuvo dažna, tačiau nebuvo ir visai nauja. Nereikia pamiršti ir šiame regione XVI a. pabaigoje Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio statytos puošniosios Nesvyžiaus parapinės jėzuitų aptarnaujamos bažnyčios (vizitacijos aktuose ji tik paminėta, bet neaprašyta), kurioje buvo įrengti dekoratyvūs akmeniniai ir marmuru puošti altoriai. Taigi sekutinų altorių dekoravimo pavyzdžių toli ieškoti nereikėjo. Tiesa, net ir tais atvejais, kai prie altorių nurodoma, kad jis su kolonomis, smulkiau jų struktūra nedetalizuojama. Tik Slucko bažnyčioje įvardyta, kad altorius dažytas baltai, o kolonos – žydra spalva. Turint galvoje, kad daug tuometinių altorių buvo įvairiaspalviai, tikėtina, kad ir kituose altoriuose kolonos, stengiantis jas išryškinti bendroje retabulo architektūroje, buvo nudažomos kita spalva.

Vizitacijos metu aprašant kai kurias bažnyčias (Pieršajų, Cholchlos, Zabžezės, Darevo, Svojatų, Turgelių, Dysnos) nurodyti ir altorių matmenys – plotis ir aukštis. Nors šie 10 altorių sudaro tik labai nedidelę visų vizitacijos metu aprašytų altorių dalį, tačiau informacija apie juos irgi gali teikti šiek tiek žinių, kokio dydžio tuo metu buvo įrenginėjami šiandien jau nebeišlikę altoriai. Jų vidutinis aukštis siekė 8 su puse uolekčio (maždaug 5,5 m), o plotis – šiek tiek daugiau nei 5 uolekčius (maždaug 3,5 m). Mažiausias iš įvardytų buvo šoninis altorius Turgelių bažnyčioje – 3 uolekčių aukščio ir vos 2 uolekčių pločio (maždaug 1,9 ir 1,3 m), tačiau jos didysis altorius buvo vienas didesnių – 12 uolekčių aukščio ir 8 uolekčių pločio (maždaug 7,7 ir 5,1 m). Už jį kiek siauresnis – Cholchos bažnyčios didysis altorius (12 uolekčių aukščio ir 6 pločio). Na, o didžiausias iš aprašytų altorių puikavosi Darevo bažnyčioje – 15 uolekčių aukščio (maždaug 9,6 m) ir 8 uolekčių pločio (kiek daugiau nei 5 m). Beje, šiame altoriuje kabėjo įspūdingo dydžio Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai paveikslas – 6 uolekčių aukščio ir 4 uolekčių pločio (maždaug 3,8 ir 2,5 m). Bialyničių bažnyčios koplyčioje esančio altoriaus matmenys nebuvo įvardyti, tačiau jis vizitatoriaus buvo

apibūdintas kaip puošnus ir didingas (*satis speciosum et magnificum*). Jame tikriausiai jau kabojo įžymusis stebuklais garsus Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu paveikslas. Čerėjos bažnyčioje, kurią, beje, kaip ir Bialyničių, statė LDK pakancleris Kazimieras Leonas Sapiega (1609–1656), vienas iš altorių įvardytas kaip ypač gražios drožybos (*operis magnifici artis sculptoriae*). Dar keliais atvejais vizitatoriai irgi pažymėjo, kad altoriai gražaus darbo, arba gražios drožybos, tačiau tokie apibūdinimai pasitaiko gana retai. Apibendrinant galima konstatuoti, kad nors šiose rytinėse Vilniaus vyskupijos žemėse kai kurios vizituotos bažnyčios buvo kukliai įrengtos, tačiau kai kuriose iš jų buvo galima sutikti prabangą ir didybę švytinčius altorius.

Altorių ikonografija

Verta bent trumpai aptarti ir šiose bažnyčiose buvusių altorių ikonografijų temas. Gana gausi vizitacijose pateikta informacija leidžia pakankamai smulkiai panagrinėti altorių paveikslus, tačiau ši medžiaga verta atskiros publikacijos. Čia išryškinkime tik pagrindines ikonografines temas, kurios irgi galėjo prisidėti prie altorių dekoravimo, taip pat pažiūrėkime, kokių įdomesnių ir išskirtinesnių pavyzdžių buvo galima sutikti šiose bažnyčiose.

XVII a. viduryje vizituotose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo pakankamai gausi ir įvairi ikonografija. Be altorinių paveikslų, jose nemažai buvo pavienių ant sienų kabančiųjų – nuo kelių iki keliolikos. Tiesa, tokie paveikslai ne visada buvo kaupiami tiksliai – kartais dovanojami atskirų žmonių, likdavo nuo senesnių altorių, buvo perduodami iš uždarytų bažnyčių. Tuo tarpu altoriuose įrengti paveikslai ar skulptūros turėjo sleisti labai aiškią užsakovų ar dvasininkų siunčiamą žinią per vaizdą. Kartais jie kreipė dėmesį į bažnyčios fundatoriaus šeimą, giminę, kartais tęsė parapijose ankstesnes šventųjų gerbimo tradicijas, puoselėjo pamaldumą Švč. Mergelei Marijai ar kitiems šventiesiems. Dažniausiai šiose bažnyčiose buvo sutinkami Dievo Motinos paveikslai ir Nukryžiuotojo atvaizdai (dažniau tapyti nei drožinėti). Kaip pavyzdį galima pateikti Nalibokų bažnyčios didįjį altorių, kuriame buvo sutelktas visas Švč. Mergelės Marijos pašlovinimas. Pats altorius buvo senoviškas, tačiau gražiai paaukuotas ir sidabruotas, su 4 kolonomis, o vaizduojama ikonografija apėmė įvairius Marijos gyvenimo

epizodus: altoriaus apačioje buvo paveikslas Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimas, viršuje – Karūnavimas, dešinėje pusėje – paveikslai Švč. Mergelės Marijos įvesdinimas į šventyklą, Švč. Mergelės Marijos apsilankymas pas Elzbietą ir Apreiškimas Švč. Mergelei Marijai, o kairėje pusėje kabojo Nekalto Švč. Mergelės Marijos prasidėjimo, Švč. Mergelės Marijos Gimimo ir Švč. Mergelės Marijos paaukojimo paveikslai. Beje, Nalibokų bažnyčia buvo statyta LDK kanclerio Alberto Stanislovo Radvilos (1595–1656), kuris pasižymėjo pamaldumu Dievo Motinai ir net pats buvo parengęs bei išleidęs maldų Švč. Mergelei Marijai rinkinį²¹.

Ypatingas pamaldumas Dievo Motinai regimas visame vizituotame regione ir neturėtų stebinti – iš viduramžių ateinanti gerbimo tradicija XVII a. viduryje buvo paplitusi ne tik LDK, tačiau ir apskritai Europos bažnyčiose ir vienuolynuose. Galima atkreipti dėmesį ir į tai, kad visų pirma plačiausiai sutinkami tapybiniai, o ne skulptūriniai atvaizdai. Be Švč. Mergelės Marijos, gana dažni buvo Nukryžiuotojo atvaizdai, tačiau, skirtingai nei vėlesniais laikais, XVII a. viduryje jie taip pat daugiausia buvo tapyti ant drobės ar medžio. Tiesa, Nukryžiuotojo vaizdavimo ikonografija irgi nebuvo visiškai vienoda. Pavyzdžiui, Kobilniko bažnyčios altoriuje buvo retesnės ikonografijos paveikslas, kuriame Nukryžiuotas Kristus vaizduojamas dar gyvas, o vienas iš kareivių jam atkiša kempinę lūpoms sudrėkinti. Neretai šiose bažnyčiose buvo sutinkamas Švč. Trejybės atvaizdas, kurio ikonografija irgi įvairavo – kartais Dievas Tėvas, Jėzus Kristus ir šv. Dvasia vaizduojami visi kartu, iškilmingai laiminantys pasaulį, tačiau neretai Dievas Tėvas savo rankose laiko nukryžiuotą Dievo Sūnų, o šv. Dvasia balandžio pavidalu pavaizduota viršuje. Beje, viršutiniuose altorių tarpiniuose dažniausiai, kas irgi atspindi dėsninę, buvo įrengtos Marijos arba Kristaus monogramos, kartais pavaizduotas Prisikėlęs Kristus, šv. Dvasia balandžio pavidalu, o kartais įkomponuotas Dievo Tėvo atvaizdas. Taigi galima tvirtai teigti, kad marijinės, kristologinės ir trinitarinės temos vizituotose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo vyraujančios.

Nestebina, kad vizitatoriai gana tiksliai atpažindavo altorinių paveikslų ir skulptūrų ikonografiją. Neretai neapsiribota vien tik sausu šventojo įvardijimu, bet patikslinta, kas yra vaizduojama. Pavyzdžiui, neretai

21 Albert Stanisław Radziwiłł, *Diskurs nabożny z kilku słów wzięty o wysławieniu Naświętszej Panny... świętckim, zakonnym, kaznodziejom potrzebny* (Wilno: Drukarnia akademicka SJ, 1635).

nurodyta, kad paveiksle šv. Ona vaizduojama taip pat su Švč. Mergele Marija ir su Vaikeliu, taigi siužetas atpažįstamas kaip šv. Ona pati trečia (toks įvardijimas vizitatorių nevertomas)²². Tuo tarpu, kai tik nurodyta, jog paveiksle vaizduojama šv. Ona, galima manyti, kad tik ji viena ir pavaizduota. Nurodant Švč. Mergelės Marijos Karūnavimą, kone kiekvieną kartą įvardijama, kas karūnuoja – dažniausiai tai būdavo Švč. Trejybė, nors kartais karūną Dievo Motinai ant galvos deda angelai.

Tam tikrais atvejais būdavo pateikiama informacija ir apie paveikslo kokybę. Antai Lukomlio bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslo Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimas apaštalių apsuptyje aprašyme paminėta, kad tapyba ne paprasta, bet pakankamai daili (*picturae non vulgaris, sed satis elegantis*). Tuo tarpu Bychovo bažnyčioje buvęs Nukryžiuotojo altorinis paveikslas įvardytas kaip labai tikroviškai nutapytas (*ad vivum pictam*). Visgi tokie įvardijimai veikiausiai reiškė ne kūrinių meninės raiškos savybes, o paveikslo tapybos tvarkingumą, naujumą, nepriekaištingumą. Bet kuriuo atveju estetiinių sąvokų vartojimas nėra toks dažnas XVII a. bažnytiniuose tekstuose. Kartais vizitatoriai nurodydavo, kad altorius senas ar senoviškos struktūros. Tai irgi parodo, kad vizitatoriai nesunkiai atskirdavo naujesnį stilių, jie puikiai suprato skirtumą, kaip altoriai buvo statomi tuo metu ir kaip anksčiau. Vilniaus vyskupijos katalikų bažnyčiose XVII a. viduryje jau vyravo europinės meninės mados, tačiau apibūdindami kai kuriuos paveikslus vizitatoriai paminėdavo, kad jie rusėniški (*ruthenicus*) ar net maskvietiški (*moschoviticus*). Akivaizdu, kad taip būdavo apibūdinami bizantiškai dailei artimesni kūriniai, taigi vizitatoriams nebuvo sunku skirti ir meninius stilius. Tiesa, sunku patikslinti, ar abi sąvokos (rusėniški ir maskvietiški) vartotos sinonimiškai, ar vizitatoriai dar matė kokią perskyrą bizantinės dailės kūriniuose. Kokių dar įdomesnių ikonografijos pavyzdžių buvo galima sutikti bažnyčiose?

Polonkos bažnyčios didžiajame altoriuje buvo pavaizduotas įspūdingas siužetas: Švč. Mergelė Marija nutapyta sėdinti virš debesų, apsupta imperatorių, popiežių, kunigaikščių bei kitų asmenų ir teikianti rožinį šv. Pranciškui (nors labiau tikėtina visgi, kad šv. Dominykui). Siužetui būdinga ir tai, kad šv. Kotryna Sienietė pačiame paveiksle nebuvo pavaizduota, tačiau šiame altoriuje buvo jos skulptūra.

22 Plačiau apie šv. Onos gerbimo apraiškas LDK: Lijana Birškytė-Klimienė, „Ankstyvosios šv. Onos kulto apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Menotyra* 1 (2013): 1–19.

Galima paminėti, kad pasitaiko ir pakankamai retų, netgi ir vėliau ne dažnai sutinkamų siužetų, kurie XVII a. pirmos pusės bažnyčiose rodo tikrai ne provincinį ar žemą teologinį ir martirologinį supratimą. Pavyzdžiui, Lukomlyje pagrindinis vieno iš altorių paveikslas buvo Angelo Sargo, o antrame tarpsnyje viršuje norėta pratęsti angeliškąją ikonografiją ir parinktas paveikslas *Arkangelas Rapolas keliauja su Tobijum*. Reikia pripažinti, kad iš Senojo Testamento paimta istorija tikrai nebuvo tarp populiariausių, ir sunku pasakyti, kaip ją suprato eilinis Lukomlio parapijos tikintysis. Tačiau paveikslo užsakovas (klebonas ar donatorius) ir dailininkas pasižymėjo išmone, sukurdami būtent tokio reto siužeto kūrinį.

Yra ir kitų įdomių pavyzdžių. Oršos bažnyčios altoriai neaprašyti, tik nurodyti jų titulai, kurie leidžia numanyti, koks paveikslas ar skulptūra galėjo būti įtaisyti juose. Altorių čia buvo neįprastai daug – net 6, tačiau didžiausią nuostabą kelia penktasis, šv. Olimpijai skirtas, altorius. IV amžiaus Konstantinopolio diakonė, kurios šventė minima liepos 25 d., pagarsėjusi gailėstingumo ir šelpimo veikla, tikrai nebuvo labai populiarus tarp šventųjų moterų LDK. Be to, toli į Rytus nutolusioje Oršos bažnyčioje, kurios aplinkoje cerkvių buvo daugiau nei katalikiškų bažnyčių, todėl galima netgi įžvelgti ir stačiatikišką šventųjų gerbimo daromą įtaką.

Vizitatoriai, kaip jau minėta, neretai neapsiribodavo trumpu paveikslo įvardijimu, o kartais jų pastabos leidžia sužinoti apie retesnius paveikslų siužetus. Antai Čiausų bažnyčios didžiajame altoriuje kabėjo paveikslas, kuriame pavaizduotas šv. Mykolas, nugalintis ne drakoną, slibiną ar kokią kitą pabaisą, kaip dažniau sutinkama, bet patį Liuciferį. Tuo tarpu Kamienio bažnyčios didžiajame altoriuje buvo irgi retesnės ikonografijos paveikslas *Kristus ištisia ranką ir išgelbsti jūroje skęstantį šv. Petrą*. Taigi skrupulingesnis XVII a. vidurio Vilniaus vyskupijos bažnyčių ikonografijos tyrimas pateiks dar ne vieną įdomų atvejį ir įvairius pavyzdžius.

Dažnai vizitacijų aktuose paminėtos bažnyčiose esančios epitafijos ir kitokie memorialiniai paminklai. Įdomu tai, kad net kartais ir pakankamai provincialiose bažnyčiose pasitaiko taip pat ir geradarių įamžinimo tapyba atveju, kas būdavo tiksliai vizitatorių užfiksuojama. Pavyzdžiui, Bešenkovičių bažnyčioje antrojo ir trečiojo altorių statytojai bei geradariai įsiamžino

gana panašiai. Bajorų Kščetovskių (vyras su žmona) nedideli portretai buvo nutapyti ir įtaisyti žemiau pagrindinio altorinio Švč. Trejybę vaizduojančio paveikslo, o štai jų neabejotini kaimynai parapijoje bajorai Žybenachai nutapyti pačiame altoriniame Nukryžiovimą vaizduojančiame paveiksle, klūpantys šonuose ir adoruojantys Kristaus Kančią. Krasnosiolo bažnyčios viename iš altorių kabojo Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu paveikslas, o jo apačioje nutapyta altoriaus geradarių bajorų Chranickių šeima. Kurenieceo bažnyčioje šoniniame altoriuje buvo ant skardos tapyta šv. Pranciškaus vizija – šv. Pranciškui pasirodantis Nukryžiuotasis, o viršuje nutapyta Švč. Mergelė Marija. Tuo tarpu to paties paveikslo kampuose buvo ištapyti altoriaus geradariai bajorai Zaleskis su žmona.

Visgi kur kas dažniau altoriuose buvo įkomponuojami ne pačių geradarių portretai, tačiau parenkama altorių statytojų šventųjų globėjų ikonografija. Pavyzdžiui, Voložino bažnyčią XVII a. 2 deš. statė Aleksandras Sluška (1580–1647), vėliau tapęs Trakų vaivada. Trečiąjį altorių šioje bažnyčioje, kaip liudijo buvęs įrašas, įrengė jo žmona Sofija Sluškienė, o pirmųjų dviejų altorių šonuose buvo įtaisytos abiejų sutuoktinių šventųjų globėjų – šv. Aleksandro ir šv. Sofijos skulptūros. Beje, panašiai tų pačių fundatorių Slušų statytoje Stolpcų bažnyčioje didžiojo altoriaus šonuose buvo įkomponuoti šv. Aleksandro ir šv. Sofijos atvaizdai. Čerėjos parapija buvo funduota Leono Sapiegos (1557–1633), tačiau naują bažnyčią pastatė ir įrengė jau jo sūnus LDK pakancleris Kazimieras Leonas Sapiega. Todėl šios bažnyčios altorių ikonografijoje gausu pačių įvairiausių giminės šventųjų globėjų atvaizdų – tėvo Leono, mamos Elzbietos, žmonos Teodoros Kristinos, sesers Onos, brolių Jono Stanislovo bei Kristupo Mykolo ir kitų.

Altorių spalvos

Laikas pagaliau pereiti ir prie konkrečių altorių spalvų aptarimo. Neretai vizitacijų aktuose užsimenama, kad altorius paauskuotas, pasidabruotas ar dekoruotas abiem būdais. Tai buvo įprastinė puošyba, dažnai priklausanti nuo užsakovo finansinių galimybių. Šiame straipsnyje į tai nekreipiamas dėmesys, kadangi aprašymuose plačiau nebūdavo patikslinta – daugiau ar mažiau sidabruota arba auksuota, kokių būdu tai daryta ir

panašiai. Straipsnyje stengiamasi atkurti ne auksavimo ar sidabravimo mas-tą ir kiekius, netgi ne tai, kiek žėrėjo šie Vilniaus vyskupijos bažnyčių al-toriai, bet tai, kokios spalvos būdavo parenkamos altoriams puošti ir kaip derintos tarpusavyje?

Vizitatoriai, kaip buvo minėta, vadovaudavosi iš anksto sudarytu formulariu, todėl vizitacijose aprašytos dalys dažnai vienodos, o vienos bažnyčios aprašymas panašus į kitų. Altoriai, jų kompozicija, paveikslai ir jų ikonografija vizitacijos metu neretai būdavo aprašomi šiek tiek kruopščiau, nei kitose panašaus laiko LDK vizitacijose. Tiesa, būta ir išimčių. Pavyz-džiui, vizituodamas Polocko dekanatą, vizitatorius (gal Polocko dekanas?) gana detalai aprašydavo altorius, nurodydavo paveikslų siužetus, bet vi-siškai neminėdavo altorių spalvų, net neužsimindavo, ar jie iš viso dažyti, skirtingai nuo daugumos kitų šios vizitacijos vizitatorių. Taigi kai kurių de-talių ir smulkmenų paminėjimas ar nepaminėjimas tiesiogiai priklausė ne tik nuo vizitacijos formuliario, tačiau ir nuo konkrečių bažnyčias lankiusių vizitatorių. Nurodant altorių spalvas aktuose neretai pažymėta, kad altorius dar nedažytas, o kartais tik nurodyta, kad jis dažytas arba gražiai dažytas, tačiau konkrečiai neįvardijant altorių spalvų. Antai, kad altoriai nauji ir dar nedažyti, šių vizitacijų aktuose paminėta 17 kartų, tuo tarpu, kad jie dažyti įvairiomis spalvomis, bet nenurodant kokiomis, daugiau nei dvigubai – 43 kartus. Dar dažniau pasitaikydavo, kad vizitatorius tik užsimindavo, jog al-torius dažytas, bet nesigilindamas į spalvingumą. Tokiu atveju altorius ga-lėjo būti dažytas tiek viena spalva, tiek ir keliomis. Pasitaikydavo, kad vi-zitatoriai atkreipdavo dėmesį į altorių nudažymo kokybę, bet neminėdavo spalvų. Slanimo bažnyčioje vizitatorius konstatavo, kad altorius tinkamai nudažytas (*dignis coloribus*). Tuo tarpu Lohoisko bažnyčios didžiojo alto-riaus aprašyme pažymėta, kad altorius senstelėjęs ir dažytas išblukusiomis, jau kone neatpažįstamomis spalvomis. Kobilniko bažnyčios šoninis altorius buvo dažytas skurdžiai ir nevykusiai (*exiguum et rudioribus*). Kelis kartus įvardyta, kad altoriai dažyti tamsiomis spalvomis, jų nekonkretizuojant. Kartais spalvos buvusios panašios, bet apibūdintos skirtingai, pavyzdžiui, vienur rašoma, kad dažyta geltona (*fluvo*) spalva, o kitur – aukso (*auro*, ne-painioti su paausavimu). Panašiai skirti atspalviai tarp dažniau sutinkamos

žydros (*ceruleo*) ir mėlynos (*lazuro*) spalvų. Nors spalvos vizualiai buvo artimos viena kitai, tačiau vizitatoriams nekildavo abejonių, kaip kuriuo atveju jas įvardyti. Tiesa, jei geltonos ir aukso spalvų pavyzdžių galima sutikti ne vienos bažnyčios aprašymuose, tai mėlyną ir žydrą spalvas vizitatorius įvardijo vienintelį kartą – vizituodamas Krošino bažnyčią. Taigi kažkokių skirtumų tarp šios bažnyčios altorių spalvų vizitatorius tikrai matė.

Kokios spalvos buvo parenkamos altoriams dekoruoti? Jie buvo vienspalviai arba dažyti keliomis spalvomis. Iš viso XVII a. viduryje atliktos vizitacijos metu paminėta 12 spalvų, tiesa, iš jų mėlyna, sidabro ir purpurinė – vos po vieną kartą. Dažniausiai minėta žydra spalva (iš viso 38 kartus, o iš jų pusę – 19 kartų – paminint dviem ar daugiau spalvų dažytus altorius). Populiarios taip pat buvo juoda (*nigreo*, iš viso 28 kartus, iš jų 3 kartus šalia kitų spalvų), balta (*alba*, 25–18), žalia (*virideo*, 16–15), violetinė (*violaceo*, 15–8), raudona (*rubra*, 17–16), rečiau – geltona (9–6), aukso (8–7), pilka (*griseo*, 5–0).

Nors dauguma altorių aprašyti nekonkretizuojant jų dažų spalvų, tačiau ir iš šių statistinių paskaičiavimų galima daryti kai kurias išvadas. Vienspalviai altoriai, kurių spalvos buvo įvardytos, vizitacijų aktuose paminėti iš viso 69 kartus. Tuo tarpu įvairiomis konkrečiai įvardytomis spalvomis dažytas buvo 41 altorius. Nepaisant to, kad dažniau nurodyti vienspalviai altoriai, tvirtinti, kad jų buvo daugiausia – negalima. Dar 41 kartą, aprašant altorius, paminėta, kad altoriai dažyti įvairiomis spalvomis, tačiau nekonkretizuota kokiomis. Taigi akivaizdžių tendencijų, kad labiau buvo mėgstami skirtingomis spalvomis dažyti ar vienspalviai altoriai – nėra. Kai būdavo nusprendžiama, kad altorius nebus vienspalvis, dažniausiai buvo naudojamos dvi ar trys spalvos. Keturiomis spalvomis dažyti altoriai paminėti vos kelis kartus. Tarp spalvų pakankamai dažnai įvardyta žydra spalva, neabejotinai besisiejanti visų pirma su Švč. Mergelės Marijos gerbimu, buvo itin populiari ir naudojama dažant tiek vienspalvius altorius, tiek derinant su kitomis spalvomis. Tuo tarpu apie kitą irgi populiarią juodą spalvą galima suformuluoti bent du pastebėjimus. Tai buvo dažniausiai sutinkama spalva puošiant vienspalvius altorius, šiuo aspektu net lenkianti ir absoliučiai populiariausią žydrą spalvą. Kita vertus, juoda spalva būdavo labai retai

derinama su kitomis altorius puošiančiomis spalvomis – tokie atvejai paminėti vos kelis kartus. Juoda spalva dažyti altoriai neturėtų būti siejami su gedulu ar mirtimi. Tik Dvožeco koplyčioje buvo juodai dažytas altorius, įrengtas bajoro Kristupo Zavišos, taigi galėjo atlikti ir memorialinę mirusiųjų prisiminimo funkciją, o prie jo galėjo būti palaidotas bajoras su savo šeima. Visais kitais atvejais apie jokių palaidojimus prie juodai dažytų altorių neužsimenama. Šių altorių (maždaug kas antrame) ikonografijoje vyrauja marijinė tematika, kuri apskritai, kaip jau minėta, tuo metu vyskupijoje buvo populiariausia. Šiuos vien tik juoda spalva dažytus altorius siejo ir tai, kad visi jie buvo arba sidabruoti, arba auksuoti, o kartais ir sidabruoti, ir auksuoti. O būtent auksavimas ir sidabravimas gali būti labiausiai išryškintas kontrastuojant su juoda altorių spalva. Todėl galima manyti, kad juoda, kaip universali bažnyčių puošyboje, neretai būdavo pasirenkama stengiantis išryškinti sidabro ir aukso žvilgesį, prabangą, puošnumą. Galbūt panašiais tikslais naudota ir pilka spalva, pakankamai retoka, tačiau naudota tik vienspalviams altoriams nudažyti. Keturiais atvejais iš penkių jie paminėti kaip sidabruoti ar auksuoti. Po du pilkus altorius buvo Mogiliavo ir Žodiškių bažnyčiose, todėl lieka tik spėlioti, ar vizitatoriai matė čia kiek pablukusius juodai dažytus altorius, ar dekoruojant šias bažnyčias dėl kažkokių priežasčių pasirinkta rečiau naudota spalva. Baltai dažyta taip pat dažnai, tačiau, skirtingai nuo juodos, dažniausiai derinant su kitomis spalvomis. Ji retai naudota dekoruojant vienspalvius altorius. Beje, pastaruosiuose dažniausiai buvo derinama su auksavimu, kadangi sidabravimas baltame fone neatrodė taip efektingai. Šiuo atžvilgiu, panašiai kaip ir juodos spalvos, baltos pasirinkimą lemdavo jos universalumas, nesusietas su kokia nors konkrečia ikonografija ar gerbimo tradicija. Beje, net ir liturginė violetinė, konkrečiai siejama su kančia, Nukryžiovimu, atgaila, vienspalviams altoriams puošti, panašiai kaip ir balta spalva, nebuvo naudojama siekiant išryškinti altorių ikonografiją, kadangi šia spalva dažytuose altoriuose paveikslų siužetai labai įvairavo. Ir kitos populiarios – žalia ir raudona – spalvos retai naudotos vienspalviams altoriams dažyti. Tiesa, vienintelis kartas, kai vienspalviu paminėtas raudonai dažytas ir paauksuotas Dokšicų didysis altorius, kuris turėjo darniai sietis su gražiu (*decentissime picta*) Nukryžiuotojo paveikslu,

su šonuose klūpančiomis Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono figūromis. Šių spalvų panaudojimą veikiausiai lemdavo jų dažnas paplitimas tarp liturginių spalvų, tačiau nesisiejo su konkrečiomis gerbimo temomis. Būtent tokiomis spalvomis daugiausia būdavo puošiami dvasininkų abitai, bažnytinės vėliavos, altorių antepedijai, todėl jos buvo dažnai matomos ir puikiai derėjo. Taigi susidaro įspūdis, kad altorių spalvos visų pirma būdavo parenkamos ne dėl altorių ikonografijos, tačiau derinant prie populiariausių liturginių spalvų – baltos, raudonos, violetinės, žalios. Dažnas žydros spalvos naudojimas neabejotinai siejamas su Dievo Motinos populiarumu ir gerbimu Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Tuo tarpu juoda buvo pasirenkama ne dėl jos naudojimo, bet veikiau dėl noro paryškinti aukso ir sidabro spindesį, prabangą bei puošnumą bažnyčiose.

Apibendrinant galima teigti, kad tik XVII a. vidurio istoriniuose šaltiniuose pradėtos dažniau minėti altorių spalvos, ir šios žinios leidžia suprasti, kaip tuo metu buvo dažomi altoriai. Ankstesnės žinios itin retos ir atsitiktinės. Taip pat restauravimo ar paveldosauginė informacija neleidžia plačiau aptarti altorių spalvingumo klausimo. Tačiau istorinių šaltinių nagrinėjimas gali būti naudingas tiek saugant, tiek ir restauruojant senuosius altorius.

Gauta — 2022 07 27

Šaltiniai

- 1522 m. Vilniaus vyskupijos vizitacija. Tekstai ir kontekstai. *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno Domini 1522 peractae : Vilniaus Kapitulos archyvo Liber IIb atkūrimas*. Sudarė, tekstus iš rankraščių parengė, mokslinį įvadą ir paaiškinimus parašė Stephen Christopher Rowell. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Biblioteka Muzeum Czartoryskich w Krakowie, 1775.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 694, ap. 1, b. 3970.
- Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m.: atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Mašalskio parėdymu. Parengė Algirdas Baliulis. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010.
- Radziwiłł, Albert Stanisław. *Diskurs nabożny z kilku słów wzięty o wysławieniu Naświętszej Panny... światckim, zakonnym, kaznodziejom potrzebny*. Wilno: Drukarnia akademicka SJ, 1635.
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 57 B-53, b. 40, 42.
- Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579). Parengė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis. Vilnius: Aidai, 1998.
- Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.). Parengė Liudas Jovaiša. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.
- Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai. Parengė Mindaugas Paknys. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.

Literatūra

- Aleksandravičiūtė, Aleksandra. „Altorių probleminių tyrimų gairės XVII–XIX a.: Užnemunės bažnyčių retabulai“. *Logos* 48 (2006): 156–165; *Logos* 49 (2006): 149–160.
- . „Architektūrinio baldakimo simbolika“. *Menotyra* 2 (2000): 13–20.
- . „Erdvės įprasminimas programiniuose retabuluose. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų altoriai“. *Menotyra* 1 (2011): 1–15.
- . „Ołtarze kościołów Zaniemnina od XVIII do początku XX w. Problem tradycji lokalnej“. In *Litwa i Polska*, 129–138. Warszawa: DiG, 2004.
- . „Simbolinės potridentinio altoriaus dekoru prasmės“. In *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, 279–309. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Birškytė-Klimienė, Lijana. „Ankstyvosios šv. Onos kulto apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“. *Menotyra* 1 (2013): 1–19.
- Jovaiša, Liudas. „Žemaičių vyskupijos parapinių bažnyčių liturginis inventorius ir šventovių puošmenos XVII a. I pusės istorijos šaltiniuose“. *Menotyra* 4 (2020): 243–258.
- . „Žemaičių vyskupijos parapinių bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje“. *Menotyra* 3 (2006): 1–11.
- Kamuntavičienė, Vaida. „Parapijų prieglaudų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. II pusėje“. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 17 (2000): 59–74.
- . „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parapinės mokyklos XVII a. antrojoje pusėje“. *Soter* 7 (2002): 117–130.
- Klajumienė, Dalia. *Tapyti altoriai (XVIII a. – XIX a. I p.): nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.

- Kurczewski, Jan. *Kościół zamkowy czyli Katedra wileńska*. Cz. 3. Wilno: nakł. i druk Józefa Zawadzkiego, 1916.
- Lietuvos sakralinė dailė*. T. 1, *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 1, *Marijampolės dekanatas*. Sudarė Gražina Martinaitienė. Vilnius: Gervėlė, 1996.
- Litak, Stanisław. „Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne“. *Zeszyty Naukowe KUL* 5, nr. 3 (1962): 41–58.
- Matuškaitė, Marija. *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*. T. 1, *Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai*. Sudarė Adomas Butrimas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- Skurdauskienė, Jolanta. „Kaip ir kur keliavo Žemaičių vyskupijos parapijiečiai? Pastotės prievolė 1675–1677 m. vizitacijų duomenimis“. *Acta historica universitatis Klaipedensis* 41 (2020): 145–163.
- Wilczewski, Waldemar Franciszek. „Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez biskupa Mikołaja Słupskiego. Czas trwania i zasięg“. *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne* 72 (1999): 473–486.
- . „Wizytacje generalne diecezji wileńskiej w XVII–XVIII w. Ewolucja problematyki“. *Soter* 35 (2010): 99–109.

Summary

The Colouration and Iconography of Altars in the Churches of the Vilnius Diocese of the First Half of the Seventeenth Century

Mindaugas Paknys

Keywords: Vilnius Diocese, Grand Duchy of Lithuania in the seventeenth century, churches, altars, iconography, visitations.

In 1653–54, extensive visitations were carried out in the Vilnius Diocese. In total 136 parishes, which constituted ten out of twenty-six deaneries of the diocese, were inspected. Compared to previous visitations, very detailed information was collected about the parishes, church buildings and their decoration, liturgical vestments and vessels, libraries, and the clergy. The visitation acts provide a lot of information about the situation in the Vilnius Diocese of that time and can be useful not only to historians of the Church, but also to researchers of art, economy, and even literature. Most of the objects described during these visitations (church buildings, altars, paintings) have not survived, which is why this region has not generated much research interest until today. This part of the Vilnius Diocese has received less attention also due to the fact that the absolute majority of the churches where the visitations were conducted are located outside the area inhabited by ethnic Lithuanians. Nevertheless, the information recorded during the visitations is particularly useful and valuable for the research into the situation of the Vilnius Diocese at that time, and the visitation acts not only provide information about specific parishes, but also allow for a general assessment of the liturgy, veneration of saints, buildings, their decoration and equipment, clergy, duties, and other things. In the future, researchers will hopefully make use of the data provided by these historical sources, and expand and deepen the information about the Vilnius Diocese in the first half of the seventeenth century.

This article focuses on church altars and, specifically, on two of their aspects. First of all, the iconography of the altarpieces is reviewed. It directly testifies to religious piety and veneration of saints in this region. The research showed that like in the

entire Grand Duchy of Lithuania, in the given region the Blessed Virgin Mary was the central object of veneration and piety, and Jesus Christ and the Holy Trinity were also quite frequently depicted in paintings. Visitors often described the plots of the images (mostly paintings, more seldom sculptures) in greater detail than usual, which allows us not only to understand which saints were painted, but also to recognise their iconographic types. Secondly, the article explores the colours that were used to decorate church altars. The small number of surviving altars and the limited knowledge about their colouration led to the fact that until now the colours of the altars in this early period (mid-seventeenth century) have not yet been analysed. The findings presented in this article show that altars were mostly painted in liturgical colours, but black as well as blue associated with the veneration of the Blessed Virgin Mary were also very popular. Until the mid-seventeenth century, in general, there is very little evidence about the colours used to decorate altars in written sources. Therefore, the research presented in this article can be useful in the future for a discussion of broader issues of colouration in the Grand Duchy of Lithuania in the seventeenth – eighteenth centuries.